

25 anys d'excavacions a Oxirrinc (El-Bahnasa, Egipte)

Maite Mascort, Josep Padró

El jaciment arqueològic d'Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipte, l'antiga Per-Medjed, situat a 190 km al sud del Caire, és en l'actualitat un dels cinc jaciments més grans del país.

En l'antiguitat va ser la capital del XIX *nomus* de l'Alt Egipte, un enclavament de gran importància per la seva situació geogràfica, a la vora del Bahr Yussef i a la cruïlla de vies d'accés als deserts occidentals, especialment el de Bahariya, on es dirigien nombroses caravanes amb fins comercials.¹

Les primeres notícies d'època moderna que tenim d'aquest jaciment ens arriben gràcies a Vivant Denon, membre de l'Expedició Científica de Napoleó Bonaparte, que va publicar alguns gravats sobre l'arquitectura antiga d'Oxirrinc. Entre aquests cal destacar la representació d'una enorme columna dedicada a Focas, emperador de l'Imperi d'Orient.

A la fi del segle XIX i començament del segle XX, els papiròlegs Grenfell i Hunt no només van descobrir més de cent mil fragments de papirs, la majoria en grec, sinó que també van dur a terme un estudi arqueològic de la zona,

i els treballs definitius van ser publicats per Darbishire el 1908, inspirant-se en els croquis d'aquests dos papiròlegs.

A partir de la Primera Guerra Mundial, i com a conseqüència de la construcció del ferrocarril, es van començar a produir els primers saquejos a Oxirrinc, fins que als anys vint i trenta arqueòlegs com Petrie i Breccia van iniciar diversos treballs arqueològics la fi dels quals era salvaguardar l'important patrimoni històric d'aquesta zona.

El 1982, l'aleshores Servei d'Antiguitats d'Egipte (avui Consell Suprem d'Antiguitats egípcies), es va fer càrrec d'aquest jaciment després de tenir notícies del saqueig d'una gran tomba saïta (tomba núm. 1).

El 1992 es va constituir una missió mixta integrada per la Universitat de Barcelona, dirigida pel Dr. Josep Padró Parcerisa, de la Universitat de Barcelona, i el Sr. Mahmoud Hamza, del Servei d'Antiguitats d'Egipte, amb l'objectiu d'iniciar un programa científic que permetés aprofundir en el coneixement global de la societat oxirrinquita. La consolidació de

---

1. Padró, J. [et al.]. (2006). *Oxyrhynchos I*.

l'equip d'investigació, dirigida pel Dr. Padró, propicia la creació de la Missió Arqueològica d'Oxirrinc.²

Durant aquests 25 anys de treball hem pogut aprofundir en diversos aspectes que ens han permès poder conèixer millor el jaciment arqueològic i l'evolució de la societat oxirrintina, aproximadament des del 664 aC fins el segle VIII dC.³

Volem destacar diversos aspectes assolits gràcies al treball continuat i que considerem importants pel coneixement del jaciment d'Oxirrinc:

- Un millor coneixement de les estructures funeràries i culturals del jaciment.
- Una classificació acurada dels aixovars d'enterrament.
- Dades cronològiques sobre la construcció, l'ús i l'abandonament dels diferents edificis, principalment de la Necròpolis Alta, estructures paleo-bizantines i de l'Osireion.
- La realització d'un estudi detallat de la topografia de la ciutat i els seus voltants.
- Dades concretes sobre la història econòmica a través de la producció i la importació d'objectes a la ciutat grecoromana.

- Aspectes concrets de la història de la religió i usos funeraris per mitjà de les inscripcions, ofrenes i aixovars recuperats, principalment a les dependències de l'Osireion i de la Necròpolis Alta.
- Un estudi de l'evolució urbana de la ciutat grecoromana.
- Coneixement dels trets físics de la població de la ciutat en època antiga (saïta-grecoromana), a partir de l'estudi dels individus tant momificats com no momificats.

■ Sectors del jaciment on s'ha intervingut

Necròpolis Alta

Una de les àrees més extenses i importants d'aquest jaciment és l'anomenada Necròpolis Alta, que abasta un ampli marc cronològic: època saïta, període ptolemaic-romà i període cristià-bizantí (664 aC - segle VIII dC).

A la Necròpolis Alta podem diferenciar diferents sectors⁴ (figura 1):

2. Membres de la missió: els arqueòlegs-egiptòlegs, Dr. Hassan Ibrahim Amer, Dra. Marguerite Erroux-Morfin, Dra. Maite Mascort, Dra. Esther Pons, Dra. Núria Castellano, Dra. M. Luz Mangado, Dra. Núria Rodríguez, Sr. Jose Javier Martínez, Sra. Irene Riudavets; l'arqueòloga, Dra. Eva Subias; les arqueòlogues-antropòlogues, Dra. Bibiana Agustí, Dra. Dolors Codina; els restauradors, Sr. Roger Xarrié, Sra. Dolors Mañà, Sr. Bernat Burgaya, Sra. Margalida Munar i Sr. Pere Rovira; els topògrafs, senyors Rogelio López, Antoni López i Jordi Segarra; els arquitectes, Sr. Fernando Estrada, Dra. Idoia Camiruaga, Dr. Eloy Algorri i Sr. F. Javier López; l'enginyer de mines, Sr. Roberto Matías; l'epigrafista de grec, Dra. Conxa Piedrafita; l'especialista en papirs, Dr. Alberto Nodar, l'especialista en mòmies, Dra. Annie Perraud; l'arqueoòleg, Dr. Wim Van Neer; la numismàtica, Dra. Marta Campo; els fotògrafs aeris, senyors Yves Guichard, Tomas Sagory i José Javier Martínez; l'arqueoradar, Sr. Lluís Marí; els epigrafistes, Dr. Philippe Colombier i Dr. Laurent Coulon; els fotògrafs, Sra. Gemma Estrugas, Sra. Teresa Aparicio i Sr. José Luís Banús, i el dibuixant, Sr. Manuel Hernández. Filmació-vídeo, Sr. Josep Padró Piedrafita. A més, s'ha comptat amb la col·laboració de les persones següents: Sr. Luis Manuel González, Sra. M. Àngela Taulé, Dr. Jordi Campillo, Dra. Marta Saura, Dra. Anaïs Tillier, Sr. Jérôme Gonzalez, Sr. Albert Barroso, Sra. Isabel Valenzuela; Sra. Berta Páramo, Sra. Enery Acebedo, Sra. Laia Encinas, Sra. Adriana Recasens, Dra. Núria Torras, Sra. Neus Gasull, Dr. Xavier Domingo, Sr. David Domingo, Sra. Laura Tomàs, Sr. Timoteo López, Sr. Carlos Andrés i Sr. Sergi Navarro.
3. Els treballs arqueològics han estat possibles gràcies a l'ajut i el suport de diferents entitats: Universitat de Barcelona, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (MAN), Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Université Paul-Valéry 3 de Montpellier, ICAC, Universitat Rovira i Virgili, Fundació Palarq, Societat Catalana d'Egiptologia, Fundació Arqueològica Clos, Universitat del Caire, Consell Superior d'Antiguitats d'Egipte.
4. Dels diferents sectors excavats durant totes les campanyes portades a terme a Oxirrinc només farem un breu esment dels que ja s'han donat a conèixer en diverses publicacions i ens estendrem en els que considerem més inèdits.

Figura 1. Vista aèria de la zona de la Necròpolis Alta.

Sector de tombes saïtes

Aquesta àrea comprèn diverses tombes d'aquest període construïdes amb grans blocs de pedra i sostre de volta.⁵ Dues d'aquestes tombes són de grans dimensions. La tomba número 1 (figures 2 i 3) va ser descoberta uns anys abans que aquesta missió es fes càrrec de l'excavació el 1992, però l'estudi integral d'aquesta estructura funerària i dels objectes

trobat al seu interior el va portar a terme l'equip d'aquesta missió i el va publicar l'any 2014;⁶ i la tomba número 14 (figures 4 i 5), d'uns 270 m² i amb 11 estàncies (la majoria cambres funeràries i una sala d'ofrenes que han proporcionat gran quantitat d'aixovar funerària (nombrosos ushebtis, vasos canòpics amb epigrafia, recipients ceràmics, figures de bronze d'Osiris, corones d'aquest mateix material d'Isis-Hathor), ofrenes i sarcòfags de

5. Castellano, N. (2007b). *L'Arquitectura funerària al període saïta*.

6. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Castellano, N. (2007a). *Ola*, 50, p. 283-292. Castellano, N. (2008). *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*, p. 41-50. Castellano, N. (2014a), a: Padró, J. [et al.]. *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*, p. 69-80. Castellano, N. (2014b), a: Padró, J. [et al.]. *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*, p.165-168. Mascort, M. (2014), a: Padró, J. [et al.]. *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*, p. 259-286. Padró, [et al.]. (2014). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*.

Figura 2. Tomba saïta núm. 1. Interior de la cambra 2.

Figura 3. Tomba saïta núm. 1. Sarcòfag del sacerdot Het. Cambra 3.

Figura 4. Vista aèria de la tomba saïta 14 durant els treballs d'excavació.

Figura 5. Tomba saïta 14. Detall de tres dels sarcòfags localitzats.

pedra, alguns d'aquests epigràfics). En l'actualitat s'han finalitzat els estudis complets d'aquesta tomba per a la seva publicació.⁷

Tot i que és de dimensions més petites, també volem destacar, entre d'altres, una sèrie de construccions funeràries d'època saïta que mereixen ser esmentades.⁸ Ens referim a la tomba 9,⁹ que hem anomenat *les trigèmines*, amb interessants textos jeroglífics; la tomba 13,¹⁰ amb un sarcòfag antropomorf de gran delicadesa, anomenada *la de la princesa*, i la tomba 37,¹¹ una petita estructura en què es van localitzar dos vasos canòpics de gran bellesa.

Sector 2D

En aquesta àrea es concentren nombroses tombes de pedra d'època grecoromana. La primera tomba trobada per la missió va ser la número 11 durant la campanya de l'any 1992, tot i que la presència de la casa funerària paleobizantina i la necessitat d'estudiar-la va impedir prosseguir aleshores l'excavació d'aquesta tomba. Alguns anys més tard es van poder reiniciar els treballs arqueològics en aquest indret¹² (figura 6). Al costat d'aquesta s'han localitzat les estructures d'altres tombes de

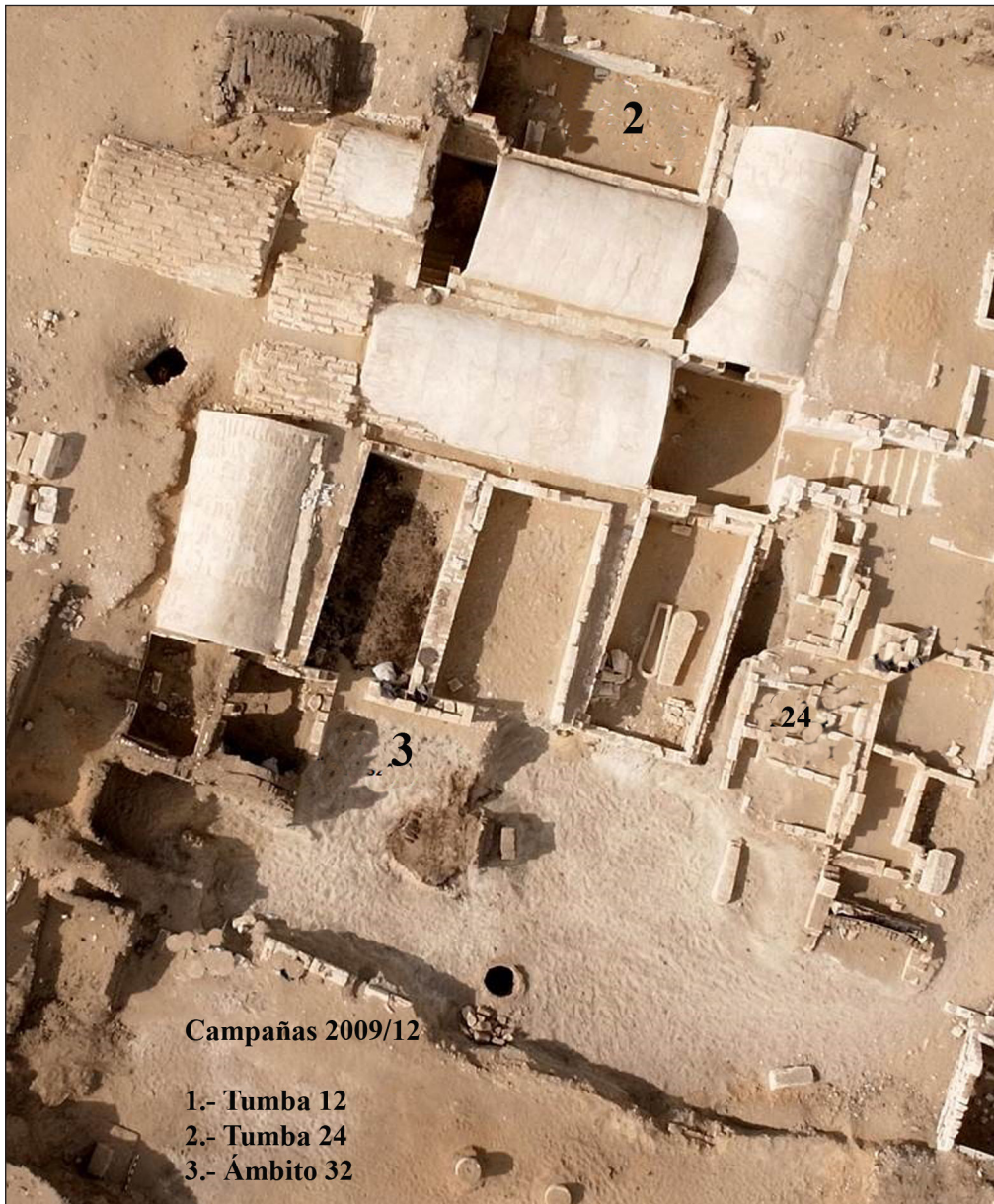

Figura 6. Tomba 11.

cronologia similar, que s'han excavat durant les campanyes del 2010-2015 (tombes 12,¹³ 17,¹⁴

7. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Pons, E. (2008). *Boletín del Museo Arqueológico Nacional, 2006-2007-2008*, p. 45-53. Pons, E. (2009). *Trabajos de Egiptología*, 5-2, p. 179-188. Pons, E. (2015c). *Ola 241/1*, p. 411-420. Pons, E. *La Tumba 14*, en premsa.
8. Castellano, N. (2007b). *L'Arquitectura funerària al període saïta*.
9. Padró, J. [et al.]. (2006). *Oxyrhynchos I*, pp 23-24.
10. Padró, J. [et al.]. (2004a). *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, p. 331-349. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Padró, J. [et al.]. (2007b). *Nilus* 16, p. 5-7.
11. Padró, J. [et al.]. (2014). *Nilus* 23, p. 9-10.
12. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 7-11. Padró, J. [et al.]. (2011). *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, p. 194-198. Pons, E. (2012b). *Achievements and problems of modern Egyptology. Proceedings of the International Conference*, p. 288-297. Castellano, N. (2015a). *Ola 241/1*, p. 147-158.
13. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 12-14. Campillo, J.; Piedrafita, C. (2011). *Nilus* 20, p. 18-22. Padró, J. et alii, (2011), *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pp. 198-201; Piedrafita (2017), a: Padró, J. [et al.], *Nilus* 26, p. 21-25. Pons, E. (2017), *Nilus* 26, p. 16-21.
14. Padró, J. [et al.]. (2007b). *Nilus* 16, p. 8-9. Castellano, N. (20011-2012). *JSSEA* 38, p. 35-53. Castellano, N. (2012). *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica*, p. 227-244.

Figura 7. Vista aèria de tombes d'època grecoromana.

23,¹⁵ 31¹⁶ (figura 8), 33,¹⁷ 34¹⁸ i 39), les quals han proporcionat sarcòfags, nombroses mògies amb cartonatges o sense profusament deco-

rats, gran quantitat d'aixovar funerari, així com abundants grafitis (figura 7).

15. Padró, J. [et al.]. (2010). *Nilus* 19, p. 3-7. Pons, E. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. *Ex Aegypto Lux at Sapientia. Homenatge a Josep Padró Parcerisa*, p. 477-488; Castellano (2015b), a Castellano, Mascort, Piedrafita, Vivó, *Ex Aegypto Lux at Sapientia. Homenatge a Josep Padró Parcerisa*, p. 153-164.

16. Padró et alii (2010), *Nilus* 19, p. 11-13; Pons (2015b), *Actas del VI Congreso Nacional del Centro de Estudios de Oriente Próximo. Universidad Complutense de Madrid*, p. 297-308.

17. Padró et alii (2010), *Nilus* 19, p. 11-13.

18. Padró et alii (2010), *Nilus* 19, p. 11-13.

Figura 8. Tomba 31. Mòmia amb cartonatge.

La missió arqueològica d'Oxirrinc també ha estudiat l'arquitectura i les decoracions de les tombes d'aquest període que ja s'havien descobert abans de la nostra arribada. Com per

exemple, la tomba 2,¹⁹ que presenta una estructura arquitectònica formada per una escala d'accés, un vestíbul-distribuïdor i tres cambres radials cobertes amb volta. La més important decorada amb un fris d'*urae* i un disc solar alat. Aquesta distribució és força usual en les tombes d'aquest període a la Necròpolis Alta.²⁰ Un altre exemple que volem esmentar és la tomba 3.²¹ Un conjunt de tres cambres cobertes inicialment amb volta de canó. En una d'aquestes hi ha dues estructures, que simulen dos sarcòfags, amb les parets decorades amb pintures que fan referència a escenes funeràries osiríaques (figura 9).

Del període paleobizantí corresponen les grans construccions fetes amb tovot que ocupen els estrats superiors de les zones encara no excavades de la Necròpolis Alta. La missió catalana, després d'avaluar la situació, va endegar

Figura 9. Tomba 3. Detall de pintures.

19. Padró et alii (2006), *Oxyrhynchos* I.

20. Com per exemple, la tomba 11; Padró, J. [et al.]. (2006). *Oxyrhynchos* I.

21. Erroux-Morfin, M. (2006). *Nilus*, 15, p. 3-8. Erroux-Morfin, M. (2014). *Oxyrhynchos* III. *La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*, p. 199-212.

un estudi sistemàtic i integral de les estructures d'aquest moment cronològic tardà, que ha donat uns resultats espectaculars amb l'exhumació de dues cases funeràries²² amb pintures de temàtica cristiana d'una gran qualitat.²³ A més, s'ha pogut fer un estudi acurat dels rituals funeraris i de les restes inhumades, atès el bon estat de conservació de tots els elements.²⁴

Sector 24

Aquesta extensa àrea es va començar a excavar l'any 2008 i els treballs encara no han finalit-

zat. Comprèn una gran estructura porticada de pedra amb tres fases de construcció i reutilització, molt possiblement des de l'època ptolemaica fins a l'època paleo-bizantina²⁵ (figura 10).

En origen, sembla que aquesta estructura podria haver estat un temple d'època hel·lenística, un serapeu. Aquesta hipòtesis ve donada pels papirs i per les troballes arqueològiques (fust amb el cartutx de Filip Arrideu²⁶ (figura 11). Durant l'Alt Imperi es va construir una via porticada en direcció est-oest, molt ben pavimentada i amb quatre fileres de columnes (2 al nord i 2 al sud). Possiblement es tracta-

Figura 10. Sector 24. Vista aèria.

-
22. Padró, J. [et al.]. (2004). *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, p. 331-349. Subías, E. (2008a), a: Erroux-Morfin, M.; Padró, J. *Oxyrhynchos. Un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany*, p. 69-74. Subías, E. (2008b). *La maison funéraire de la nécropole haute à Oxyrhynchos*. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 19-20. Padró, J. [et al.]. (2011). *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, p. 185-202. Padró, J. [et al.]. (2013). *Nilus* 22, p. 3-15.
23. Subías, E. (2003). *La corona immarcescible*.
24. Codina, D. (2012). *Tenth International Congress of Coptic Studies*, p. 1397-1411.
25. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 15-18. Padró, J. [et al.]. (2010). *Nilus* 19, p. 8-11. Padró, J. [et al.]. (2012). *Nilus* 21, p. 8-11. Padró, J. [et al.]. (2013). *Nilus* 22, p. 3-15. Padró, J. [et al.]. (2014). *Nilus* 23, p. 3-18. Padró, J. [et al.]. (2015). *Nilus* 24, p. 3-16. Padró, J. [et al.]. (2016b). *Nilus* 25, p. 3-13. Padró, J.; Martínez, J. J.; Piedrafita, C. (2018a), a: Guzmán, A.; Velaza, J. *Miscellanea Philologica et Epigraphica Marco Mayer Oblata*, p. 702-718.
26. Amer, H. I. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. *Ex Aegypto Lux at Sapientia. Homenatge a Josep Padró Parcerisa*, p. 77-80. Padró, J. (2017a). *Nilus* 25, p. 14-16. Padró, J. (2017b). *Homenaje al Profesor Antonino González Blanco*, p. 121-124.

Figura 11. Sector 24. Detall del fust amb el cartutx de Filip Arrideu.

ria del carrer ample del nord que esmenten els papirs i hauria estat la via processional que arribava fins a l'Osireion.²⁷

L'estructura es va reutilitzar en època cristiana, com demostren diverses troballes: un altar, fragments epigràfics en grec²⁸ i decoracions pintades amb motius cristians, com per exemple, un crismó.

Important ha estat la localització d'una cripta subterrània, una estructura quadrada bastida en pedra a la qual s'accedeix per una rampa. Disposa d'uns nínxols i d'un ban corregut, tenia quatre pilars per sustentar el sostre i les parets estan recobertes, fins a cinc

capas diferents, de pintures amb representacions d'estil paleocristià, orants, arcàngels, monjos i grafits.²⁹ Aquesta cripta la podem datar de l'època ptolemaica,³⁰ per la qual cosa formaria part de l'estructura del serapeu. En època cristiana va ser completament reestructurada i es relaciona amb l'estructura basilical de cinc naus construïda al damunt i amb el culte a Sant Filòxen, uns dels màrtirs més importants d'Oxirrinc.

Des que es va començar a excavar la cripta l'any 2013, va ser necessari activar el protocol d'actuació de pintures murals. Aquest protocol es basa en la presència a peu d'excavació del conservador i restaurador de l'equip, el treball conjunt amb l'equip d'excavació i també, en aquest cas en especial, amb l'equip d'arquitectes que ha fet també possible aquest tasca.

L'actuació del restaurador ha consistit en la intervenció d'urgència de les pintures murals que anaven sortint a mesura que es baixava el nivell de rebliment de la cripta. Aquestes primeres intervencions intentaven netejar mínimament les pintures per poder-ne veure els motius o les inscripcions i poder-les documentar degudament, consolidar-ne suficientment la capa pictòrica i, posteriorment, engassar la superfície pictòrica i la cobertura per a la propera campanya.

A mesura que s'avançava amb l'excavació i amb el procés de neteja, documentació i protecció de les pintures, ens vam adonar que hi havia moltes capas pictòriques superposades les unes a les altres; per tant, s'han anat realitzant tota una sèrie de cales en punts localitzats i a on es poguessin sacrificar justificadament les capas superiors, per entendre aquesta superposició³¹ (figures 12, 13 i 14).

27. Padró, J. (2018b) a: Mascort, M. *L'Osireion d'Oxirrinc*, p. 237-240.

28. Padró, J. [et al.]. (2013). *Nilus* 22, p. 3 i 11-13.

29. Piedrafita, C. (2016). *Nilus* 25, p.17-18.

30. Padró, J. [et al.]. (2014). *Nilus* 23, p. 3. Vegeu també les fotografies aèries a Padró, J. [et al.]. (2014). *Nilus* 23, p. 12, fig. 21.

31. Burgaya, B. (2015), *Nilus* 24, p. 17-20. Padró, J. [et al.] (2018), p. 9-12.

Figura 12. Sector 24. Detall de pintures de la cripta.

Figura 13. Sector 24. Detall de pintures de la cripta.

Figura 14. Sector 24. Detall de pintures de la cripta.

Sector 26

Va ser excavat durant els anys 2008-2015, amb un total de sis tombes construïdes amb blocs de pedra amb el sostre amb volta de canó, i datades de l'època ptolemaica-romana (números 18-21, 35 i 36). En una d'aquestes (número 19) es van trobar més de cent mòmies embenades i, en alguns casos, amb cartonatges decorats amb una iconografia pròpia d'aquest període. Dues d'aquestes tombes (números 18 i 21) presentaven pintures i relleus (els primers que s'han trobat

en aquesta Necròpolis) a les parets, amb iconografia funerària egípcia amb figures d'Osiris, Isis, Anubis i Tot, entre d'altres, les quals s'han consolidat i restaurat (figura 15). A la tomba 20 van aparèixer una vintena d'individus d'època cristiana, un fet que evidencia la reutilització d'aquesta tomba, mentre que a les tombes 35 i 36 van aparèixer diverses mòmies d'època romana, recipients ceràmics i un deixant amb una imatge masculina togada, de la mateixa època.³²

32. D'aquest sector només en donem una succinta referència, ja que va ser àmpliament explicat a Padró, J. [et al.]. (2008b). *Nilus* 27, p. 3-8. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 3-6. Padró, J. [et al.]. (2011). *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, p. 185-202. Pons, E. (2012a). *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica II*, Lisboa, p. 959-972. Padró, J. [et al.]. (2014). *Nilus* 23, p. 3-18. Pons, E. (2017 *Nilus* 26, p. 16-21. Pons, E., a: *Actas del VII Congreso Nacional del CEPO. Universidad Complutense*, p. 331-342.

Figura 15. Sector 26. Tomba 18. Detall de pintura del peix oxirrinc.

Sector 29.

Durant la campanya de l'any 2014 vam començar un nou sector a l'oest del sector 2D que ha donat uns resultats molt satisfactoris. Es tracta d'una església relacionada amb el culte funerari. Una construcció en tovot però amb nombrosos elements arquitectònics en pedra. La part central de l'edifici la forma un atri amb peristil amb 20 bases de columna (*in situ*), nombrosos fragments de fustes de columnes i capitells d'estil corinti amb decoracions diverses, però de gran qualitat artística. Durant les campanyes dels anys 2015 i 2016 es va prosseguir l'excavació i actualment podem confirmar que aquest conjunt d'estructures fan referència a un complex funerari format per cinc criptes plenes de cossos inhumats, presidides per una església de tres naus separades per columnes amb capitells corintis. *In situ* encara hi havia les bases de les columnes i s'han poguts localitzar la totalitat dels capitells bellament llaurats. A més, han aparegut, també, diverses estances utilitzades pels monjos encarregats del culte funerari, com una

cuina, un refectori o habitacions d'ús privat.³³ Al voltant de les edificacions han aparegut diverses tombes de pou amb inhumacions individuals. Els treballs arqueològics encara no han finalitzat, però sí que s'han iniciat els treballs de consolidació, conservació i protecció dels murs d'aquestes cambres per tal d'impedir que aquests es degradin i es deteriorin en estar al descobert. El tovot resisteix bé el pas del temps, però en el moment en què es deixa a la intempèrie es degrada amb facilitat. Cal no oblidar que la Necròpolis Alta rep aquest nom perquè està situada en un emplaçament elevat. Durant l'hivern, els vents que desplacen sorra van erosionant els tovots exposats. A més, com que està situat al desert, la diferència de temperatura entre el dia i la nit propicia la degradació dels maons sense coure (figura 16).

Àmbit 32

En aquesta zona excavada durant els anys 2012-2015 va aparèixer la gran ofrena votiva de peixos oxirrincs (al voltant de 5.000), així com altres espècies en molta menys quantitat (peix gat i perques, entre d'altres). És una troballa única no només al jaciment, sinó també a Egipte. Els peixos, de mides molt diverses, des d'uns 15 cm fins a una mica més d'1 m de longitud, estaven *in situ* disposats per capes, separades per fulles de palma i espart, i pràcticament la meitat estaven momificats i embolicats en teles. El seu estudi el va dur a terme el Dr. Wim van Neer.³⁴

L'any 2012, sota els nivells de tombes d'època romana, va aparèixer l'estructura d'una capella, possiblement d'època saïta, molt malmesa, construïda amb tovots, i un gran estrat de color fosc en forma de creu amb sorra fina i blanca a cadascun dels quatre costats, deno-

33. Padró, J. [et al.]. (2015). *Nilus* 24, p. 9-14. Padró, J. [et al.]. (2016). *Nilus* 25, p. 6-9. Padró, J. [et al.]. (2018b). *Nilus* 27, p. 5-9.

34. Arqueozoòleg del Reial Institut belga de ciències naturals (Brussel·les, Bèlgica). Universitat de Lovaina, Laboratori de Biodiversitat i Genòmica Evolutiva.

Figura 16. Sectors 29 i 30. Vista aèria.

minat àmbit 32,³⁵ que contenia una enorme quantitat de peixos de mides molt diverses i disposats per capes. La zona dels peixos que estava en contacte amb els murs de la capella s'adossava i s'hi remuntava. Aquest fet ens confirma que l'estrat de peixos és posterior a la construcció de la capella.

A l'oest d'aquesta capella es va trobar un mur construït amb blocs de pedra calcària que presentava les fileres ondulades, que recorden les aigües del Nun, a manera dels murs que delimiten els *temenos* dels temples.

En prosseguir l'excavació es va poder comprovar que aquesta ofrena votiva de peixos estava formada per diverses capes de fulles i làmines de fusta i fulles de palma, sobre les quals hi havia gran quantitat d'espines dorsals pertanyents a individus de diferents mides. Es va individualitzar cadascuna d'aquestes. Després de finalitzar la campanya es van poder comptabilitzar al voltant de 2.000 peixos.

En netejar el perfil nord de la zona excavada i en el moment de retirar, per seguretat, les pedres que formaven part del mur sud de

35. Padró, J. [et al.]. (2013). *Nilus* 22, p. 3-15. Mascort, M.; Pons, E. (2015). *Nilus* 24, p. 21-28. Padró, J. [et al.]. (2016b). *Nilus* 25, p. 3-13. Mascort, M.; Pons, E. (2017a). *V Congreso Ibérico de Egiptología*, p. 863-876. Mascort, M.; Pons, E. (2017b). *XI International Congress of Egyptologist, Florencia*, p. 389-393. Pons, E. (2017). *V Congreso Ibérico de Egiptología*, p. 847-862.

l'habitació 3 de la tomba 11, es va poder observar que la construcció d'aquesta tomba és posterior a la deposició dels peixos, ja que una part de l'estrat de peixos quedava amortitzat per la construcció d'aquesta tomba.

L'any 2013 es van continuar els treballs d'excavació cap al SW d'aquest mateix àmbit 32, i va aparèixer un altre gran estrat, de forma similar, que contenia, també, un considerable nombre de peixos de característiques semblants, tot i que s'havien tractat de manera diferent. Si bé estaven disposats per capes separades entre si per un nivell de sorra, de color clar, fina i molt neta. Els peixos estaven embolicats sempre amb fibres d'espart i, en ocasions, també amb tela. Els més grans (al voltant d'1,20 m de longitud) estaven embolicats de manera independent, mentre que els de dimensions petites i mitjanes ho estaven per grups formant paquets, però tots estaven momificats. Es van estudiar milers de vèrtebres de grandària molt diversa que li van permetre individualitzar peixos des de 15 cm de longitud fins a una mica més d'1 m de longitud. Durant els treballs d'excavació es va trobar una corona hathòrica de fusta (12,5 x 6,8 x 0,7 cm), una troballa important, ja que aquest tipus de corona està relacionat amb la divinitat associada al peix oxirrinc.

En aquests dipòsits de peixos es va poder constatar que el 99% pertanyen a la família dels *Mormyridae* (*mormyrus Cashive* i *mormyrus Kannume*), és a dir, oxirrinca, i l'1% restant pertanyen a lepidotos, un perca de grans dimensions, algun peix-gat i, fins i tot, restes d'algun gat.

És interessant observar l'estreta relació d'aquests peixos amb el culte funerari que es desenvolupa al *nomus* oxirrinca i, en concret, a la Necròpolis Alta. Les ofrenes massives d'animals sagrats tindrien una cronologia al voltant del segle IV aC, tot i que en aquest cas volem fer notar que estan relacionades amb els murs de tovot, que creiem que podrien ser de l'època saïta o una mica posteriors. Ressalta l'originalitat de l'ofrena, en tractar-se de peixos.

Al perfil sud d'aquest àmbit es va localitzar un pou (profunditat de 4 m, diàmetre exterior d'1,20 m i diàmetre interior de 0,90 m) construït totalment amb blocs de pedra. Es va poder constatar que a l'interior s'hi havien fet les puntes, metre a metre de profunditat, per facilitar-hi l'accés. A 4 metres de profunditat es va haver d'abandonar l'excavació del pou perquè va aflorar l'aigua del nivell freàtic, tot i que la construcció continuava i no en sabem la profunditat total (figures 17 i 18).

Figura 17.
Àmbit 32. Vista aèria del sector dels peixos de la campanya del 2012.

Figura 18.
Àmbit 32. Vista
aèria del sector
dels peixos de la
campanya del
2013.

Des de la dinastia XIX es pot testimoniar el culte a la deessa Tueris al XIX *nomus* de l'Alt Egipte. A Oxirrinc, segons indica el Papir Wilbour,³⁶ el seu culte es reafirma clarament durant l'època grecoromana com una de les divinitats més venerades de la ciutat. Existien diversos temples dedicats a la deessa Tueris, el més important és el *Thoereion/Thoerion*, situat al centre de la ciutat.³⁷ Tot i la rellevància d'aquesta divinitat no s'ha localitzat cap vestigi ni cap temple dedicat a Tueris d'època faraònica, però gràcies a les inscripcions de les tombes 1 i 14 de la Necròpolis Alta es pot

constatar que se li retia culte a la ciutat des de l'època saïta.³⁸

L'oxirrinc va ser, en època grecoromana, una de les divinitats principals de la ciutat que va adoptar el seu nom. Estrabó ens assenjala en els seus escrits que els habitants d'Oxirrinc retien culte a aquest peix i, a més, testifica l'existència d'un temple dedicat a l'oxirrinc,³⁹ del qual avui no tenim constància. A partir de 1979,⁴⁰ diverses excavacions clandestines realitzades a la zona del Bahnasa van fer arribar al mercat d'antiguitats una gran quantitat de peixos oxirrinca de bronze d'època saïto-persa. Aquests estan col-

36. Gardiner, A. (1948). *The Wilbour Papyrus*, p. 48.

37. Es testimonien temples de Tueris a Oxirrinc des del 250 aC fins al 462 dC, així com també a d'altres localitats del *nomus* oxirrinca. Quaegebeur, J.; Clarysse, W.; Van Maele, B. (1985). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 60, p. 228-229.

38. Rodríguez Corcoll, N. (2008). *Sacerdoci i cultes del nord de l'Egipte Mitjà*, p. 352-354.

39. Vernus, P.; Yoyotte, J. (2005). *Bestiaire des Pharaons*, p. 272.

40. Al mercat d'antiguitats, així com en nombroses col·leccions i museus, es constata l'elevada presència d'exvots de bronze en forma de peix oxirrinc d'època saïto-persa, així com de mòmies procedents d'aquesta zona, que constaten, com en altres llocs d'Egipte durant la Baixa Època i el període grecoromà, l'existència d'una necròpolis dedicada als peixos divins. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 184. Padró, J.; Erroux-Morfin, M. (2004b). *Homenagem a José Nunes Carreira*, p. 402. Erroux-Morfin, M. (2006). *Nilus*, 15 p. 3-8. Erroux-Morfin, M. (2011). *Égypte, Afrique et Orient* 61, p. 57-60.

locats sobre un trineu i al cap porten la corona hathòrica, símbol d'una divinitat femenina que, amb tota probabilitat, correspon a Tueris. Aquesta hipòtesi queda demostrada pel fet que alguns tenen una inscripció en demòtic sobre el sòcol, on es pot identificar la deessa peix amb Tueris.⁴¹ També l'existència d'una làpida amb una inscripció grega⁴² procedent possiblement d'El-Bahnasa, de l'època de Ptolemeu XI Alexandre Filòmetor (107-88 aC), testifica, un cop més, la relació entre la deessa Tueris i l'oxirrinc, ja que fa referència a la donació d'un propileu a la gran deessa Tueris.⁴³

A aquest testimoni hi hem d'afegir un parell d'esteles, també procedents d'El-Bahnasa, on de nou apareixen els dos peixos afrontats.⁴⁴ No són els únics casos. A la Necròpolis Alta trobem aquests peixos representats de la mateixa manera a les pintures murals d'un dels dos sarcòfags rectangulars que es van localitzar a l'interior de la cambra 1 de la tomba 3.⁴⁵ Durant l'excavació de la tomba 11 es van trobar diverses mòmies cobertes amb cartonatges amb decoracions policromades. En diverses d'aquestes, a l'altura del pit, es poden veure els peixos oxirrinc i lepidot afrontats.⁴⁶ Com podem observar, és un element iconogràfic recurrent a la necròpolis oxirrinquita.

Estructura circular (sector 33)

Durant els últims dies de la campanya de l'any 2016 es va descobrir una gran construcció circu-

lar de maó cuit, que sembla que està relacionada amb alguna estructura hidràulica.⁴⁷ Els treballs que es portaran a terme en la propera campanya ens permetran determinar amb exactitud què és, quina en va ser la finalitat i, fins i tot, quan i per què va deixar d'estar en ús. És la primera edificació d'aquest tipus que s'ha trobat al jaciment, així com en jaciments propers, així que la seva importància és més que evident.

Es tracta d'una estructura circular construïda amb maons cuits i col·locats al llarg i a través. Estava totalment farcida i coberta per sorra eòlica, d'un color groc clar i molt neta. No es conserva completa, hi ha un desnivell important entre el mur de la zona est (la més alta) i el de la zona oest (la més baixa). Dimensions de l'estructura 33: diàmetres de 9,40 m. (N/S) i 9,20 m (E/O); amplada del mur de 79/82 cm; dimensions dels maons cuits: 25 cm de longitud x 12 cm d'amplada x 6 cm d'altura.

Fins al moment la paret d'aquesta construcció presenta la disposició següent: una filada de maons col·locats en vertical alternada per 17 filades de maons disposats en horitzontal col·locats al llarg i a través. De les darreres filades horitzontals només se n'han pogut verificar sis, ja que la capa freàtica ha impedit poder baixar més. S'ha pogut comprovar que part dels maons cuits estan molt degradats a causa de l'efecte de l'aigua. S'ha arribat a una profunditat de 5,17 m, però amb seguretat tenia més altura, ja que la part superior està destruïda i la part inferior es troba sota la capa freàtica.

41. Vernus, P.; Yoyotte J. (2005). *Bestiaire des Pharaons*, p. 273-274.

42. Mides: 80 cm d'amplada, uns 45 cm d'altura i 12 cm de gruix.

43. Heinen, H. (1991). *Hellenistische Studien. Gedenkschrift für Hermann Bengston*, p. 41-53. La inscripció faria referència a una donació al temple de Tueris realitzada per una confraria de *theagoi*. Aquest tipus de sacerdots s'encarregava del transport d'animals des del lloc de la momificació fins a la necròpolis. Rodríguez Corcoll, N. (2008). *Sacerdocí i cultes del nord de l'Egipte Mitjà*, p. 352-354. Aquesta inscripció es localitza actualment a la col·lecció arqueològica de la Universitat de Trèveris. Piedrafita, C. (2008), a: Erroux-Morfin, M.; Padró, J. (ed.). *Oxyrhynchos, un site de feuilles en devenir*, p. 135 y 144.

44. Aubert, J. F.; Aubert, L. (2001). *Bronzes et or égyptiens*, p. 327. Kessler, D. (1983). *Die Welt des Orients*, XIV, p. 176-188. Padró, J. (2006). *Oxyrhynchos I*, p. 14.

45. Padró, J.; Erroux-Morfin, M. (2004b). *Homenagem a José Nunes Carreira*, p. 401-406.

46. Padró, J. [et al.]. (2010). *Nilus* 19, p 7-11.

47. Padró, J. [et al.]. (2016). *Nilus* 25, p 12-13.

S'han retirat uns 210 m³ de sorra eòlica de l'interior de l'estructura. Ha estat un treball laboriós, tenint en compte que aquesta sorra s'ha hagut d'extreure manualment, tot i la profunditat a la qual s'ha arribat.⁴⁸

Aquesta construcció circular està situada a la part central de la Necròpolis Alta, concretament entre estructures funeràries de diferents èpoques (període saïta, grecoromà i cristiano-bizantí), i molt a prop i a l'est de la tomba saïta número 14.

Durant els treballs d'excavació es van poder apreciar, al costat del mur exterior, uns blocs de pedra calcària caiguts (pertanyents a alguna construcció propera avui desapareguda), i fins i tot un d'aquests presenta una decoració floral del període bizantí, la qual cosa confirma que va estar en funcionament almenys fins aquest moment.

Tot sembla indicar que aquesta edificació seria molt més gran, més profunda i més complexa. I fins i tot que estaria coberta per una cúpula. Aquesta hipòtesi la plantegem després d'haver buscat paral·lels similars, sobretot tenint en compte l'estructura circular construïda de maons cuits localitzada a l'àrea de Tuna el-Gebel, a uns 115 km d'Oxirrinc. L'estructura de Tuna el-Gebel, d'època romana, té un doble coll (un d'extern i un altre d'intern), una escala d'accés a l'interior entre els dos brocals i una mica d'aigua al centre.

En el cas d'Oxirrinc és possible que també tingués un doble brocal (avui només en té a l'interior), una escala d'accés (encara sense descobrir) i un pou d'aigua al centre, que va haver d'estar a una profunditat superior a 5,17 m, però que avui està cobert pel nivell freàtic.

Figura 19. Sector 33. Vista aèria de l'estructura circular.

48. Padró, J. [et al.]. (2018b). *Nilus* 27, p. 3-5.

Una altra hipòtesi és que s'hagués construït com un gran contenidor (gra, etc.), però aquesta ens sembla menys encertada, ja que la construcció circular no té cap revestiment protector intern (figura 19).

A més, tot i que el curs del Nil i l'aflluència de l'aigua subterrània han canviat, sobretot a partir de la construcció de la resclosa d'Assuan, sembla poc probable que la capa freàtica estigués molt més profunda en època bizantina.

No podem confirmar la funcionalitat d'aquesta estructura, ni quan ni per què va deixar de tenir ús, però els treballs arqueològics encara no han finalitzat i possiblement ben aviat puguem donar noves hipòtesis i aclariments sobre aquesta estructura circular.

Zona nord-occidental de la ciutat

A l'època paleobizantina, Oxirrinc era una ciutat extensa i densament poblada. Fora muralles es van instal·lar uns importants dominis agrícoles sorgits gràcies a un camp fèrtil i ben organitzat. Aquesta activitat, juntament amb la situació estratègica de cruïlla de camins, va fer de la ciutat una puixant metròpoli, on vivia una població heterogènia i on es van instal·lar diverses comunitats religioses. Els suburbis d'Oxirrinc acollien, també, extenses necròpolis. F. Petrie va excavar i dibuixar algunes tombes monumentals d'aquest sector. En l'informe de les excavacions, publicat l'any 1925,⁴⁹ les va denominar *tombes amb capella*. L'any 2005 s'iniciaren treballs d'excavació en un nova àrea

situada fora muralles, al nord-oest de la ciutat, que es va anomenar *sector 16*.

Sector 16

Els treballs es van portar a terme fins a l'any 2010.⁵⁰ Es tracta d'un gran recinte de forma paral·lelepípede al qual s'adossen dos annexos a l'est i a l'oest. Tot el conjunt està protegit per una muralla fortificada amb petites torres. Potser, en un principi, aquestes construccions formaven part d'un important domini rural, una vila romana del Baix Imperi, com la que tenim documentada per la família dels Apions.⁵¹ Tot i que aquest sector està allunyat del centre de la vila, els vestigis ja van ser constatats per Grenfell i Hunt en el plànol que van aixecar de les restes d'Oxirrinc.⁵²

Durant l'època cristiana aquesta gran vila es va convertir en un important complex monàstic, ja que totes les construccions estudiades fan referència a edificacions de caràcter religiós. L'excavació d'aquesta zona no s'ha finalitzat. Fins al moment les estructures més representatives són dues capelles, una de les quals està dedicada possiblement a un culte martirial i una sala de reunió o un refectori amb decoracions cristianes amb culte a la creu.⁵³ A la paret occidental la creu està flanquejada per dos moltons i dues gaseles; a la paret oriental, solament enquadren la creu dos moltons i una església de tipus basilical amb tombes a l'interior. Les troballes inclouen dues làpides funeràries. Una d'aquestes pertanyia a Menas, prior (del monestir) de Sant Ciríac,⁵⁴ l'altra làpida té inscrit

49. Petrie, F. (1925). *BSAE* 37, 12-19.

50. Padró, J. [et al.]. (2006). *Nilus* 15, p. 15-16. Padró, J. [et al.]. (2007b). *Nilus* 16, p. 11-14. Padró, J. [et al.]. (2008). *Nilus* 17, p. 10-16. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 21. Padró, J. [et al.]. (2010). *Nilus* 19, p. 11-12. Subías Pascual, E. (2012), a: Araújo, L. M.; Sales, J. das Candeias (ed.). *Novos trabalhos de Egiptologia Ibérica IV*, p. 1163-1178.

51. Rowlandson, J. (1996). *Landowners and Tenants in Roman Egypt*, p. 78-79. Padró, J. (2008a), a: Erroux-Morfin, M.; Padró, J. (ed.). *Oxyrhynchus, un site de fouilles*, p. 17, fig. 6.2 (p. 18).

52. Coles, R. A. (2007), a: Bowman, A. K. [et al.] (ed.). *Oxyrhynchus, a City and its texts*, p. 11, fig. 1.8 (p. 12).

53. El tema de l'adoració de la creu és un motiu recurrent en la decoració dels monestirs durant els segles V i VI dC.

54. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 21. Subías Pascual, E. (2012), a: Araújo, L. M.; Sales, J. das Candeias (ed.). *Novos trabalhos de Egiptologia Ibérica IV*, p. 1173-1174, nota 13. Estudi i traducció fets per la Dra. Piedrafita: Piedrafita, C. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. (ed.), *Ex Aegypto Lux et Sapientia, Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*, p. 456-458 i fig. 1.

un epitafi amb l'era de Dioclecià:⁵⁵ “... en el mes de Khoiak, el dia 20, indicció 14, l'any 402 de Dioclecià”, que correspondria a l'any 685/686 dC, és a dir, una data posterior a la invasió àrab (640-641 dC). Aquesta és una dada interessant, ja que testimonia el funcionament del monestir després de la conquesta àrab.⁵⁶

Com assenyala E. Subías, seria un santuari d'enterraments privilegiats, possiblement a l'empara d'un culte martirial.⁵⁷

Quan la missió va excavar aquesta gran vila fortificada de l'època bizantina i àrab, situada no lluny de l'Osireion, els investigadors van trobar nombrosos blocs reutilitzats de pedra amb decoració copta, que es van esculpir a sobre d'altres més antics. S'hi han pogut recuperar fragments d'inscripcions, entre els quals destaca el que porta inscrit el cartutx amb el praenomen del faraó Ptolemeu II,⁵⁸ i relleus similars als del *Per-khef*. Per tant, és probable que la superestructura del *Per-khef* es comencés a desmantellar durant el període bizantí.

Aquesta zona nord-occidental de la ciutat és una gran extensió que s'inicia a l'oest de la zona emmurallada, els límits de la qual encara no es poden precisar, però arriben fins a la ubicació de l'Osireion. En general, l'estat de con-

servació és prou bo com per poder-hi fer excavacions arqueològiques, encara que les ruïnes siguin, en gran part, modestes i construïdes en tovo. Una necròpolis d'època grega i romana ja va ser explorada parcialment el 1994.⁵⁹ Així mateix, entre el 2008 i el 2010 es van realitzar diversos sondejos i es van localitzar noves àrees d'hàbitat, religioses i funeràries, entre les quals destaquem un ermitori cristià d'inicis del segle v, amb un absis ple d'inscripcions coptes que han estat consolidades (sector 19).⁶⁰

En les diverses actuacions preventives i d'urgència que s'han dut a terme en aquest sector nord-occidental volem assenyalar la troballa d'un tresoret de més de 700 monedes d'època tardoromana⁶¹ i, en un dels accessos a aquest sector de la ciutat, la localització d'un possible santuari votiu del segle II dC, d'una àmplia zona de necròpolis d'època romana i d'estructures d'hàbitat del mateix període.⁶² En aquesta àmplia zona només s'han efectuat sondejos per tal de delimitar les àrees arqueològiques que s'han de preservar.

L'Osireion

L'Osireion⁶³ és un gran àmbit subterrani dedicat al culte del déu Osiris i als rituals anuals en el

55. Padró, J. [et al.]. (2010). *Nilus* 19, p. 3, 11, 12 i nota 2 (p. 16). La inscripció ha estat estudiada i traduïda per la Dra. Piedrafita: Piedrafita, C. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. (ed.), *Ex Aegypto Lux et Sapientia, Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*, p. 455-466. Piedrafita, C. (2017), *Nilus* 26, p. 21-25.

56. En una de les capelles hi havia una inscripció cúfica i, a més, corrobora aquest fet la inscripció datada l'any 402 de l'era de Dioclecià estudiada per la Dra. Piedrafita.

57. Subías Pascual, E. (2012), a: Araújo, L. M.; Sales, J. das Candeias (ed.). *Novos trabalhos de Egiptologia Ibérica IV*, p. 1173.

58. Amer, H. I. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. (ed.). *Ex Aegypto Lux et Sapientia, Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*, p. 77-80. Padró, J.; Martínez, J. J.; Piedrafita, C. (2018), a: Guzmán, A.; Velaza, J. *Miscellanea Philologica et Epigraphica Marco Mayer Oblata*, p. 702-718.

59. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Padró, J. [et al.]. (2006). *Oxyrhynchos I*.

60. Padró, J. [et al.]. (2009). *Nilus* 18, p. 22-23. Padró, J. [et al.]. (2011). *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, p. 185-214.

61. L'estudi d'aquest tresoret va ser objecte d'un treball de màster. López, T. (2009). *Un tesorillo de monedas*.

62. Padró, J. [et al.]. (2008). *Nilus* 17, p. 13-16.

63. Padró, J. [et al.]. (2005). *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, p. 183-202. Padró, J. [et al.]. (2007a). *OLA/50*, p. 1443-1454. Mascort, M. (2008), a: Erroux-Morfin, M.; Padró, J. *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabes-tany, 15 avril 2007*, p. 77-85. Mascort, M. (2009). *Trabajos de Egiptología*, 5-2, p. 77-86. Mascort, M. (2012). *Actas del IV Congreso Ibérico de Egiptología*, p. 680-693. Padró, J. [et al.]. (2013). *Nilus* 22, p. 3-15. Mascort, M. (2015a). *OLA 241/1*, p. 365-374. Mascort, M. (2015b), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. (ed.). *Ex Aegypto lux et sapientia. Homenatge al professor Josep Padró Parcerisa*, p. 369-380. Mascort, M. (2017), a: Padró, J. [et al.]. *Nilus* 26, p. 7-16. Mascort, M. (2018). *L'Osireion d'Oxirrinc*.

honor seu. Consta de dues sales, en una de les quals es va trobar la colossal estàtua del déu Osiris jacent de gairebé 4 m d'altura, així com dues galeries de nínxols: una de 30 m de longitud amb nínxols als costats, on s'inhumaven les mògies simulacres d'Osiris, i una altra, de longitud força inferior, amb només tres nínxols localitzats. L'excavació ha donat gran quantitat de material arqueològic relacionat amb el déu Osiris (figuretes d'Osiris, caixes amb boles a l'interior, cons amb la imatge de la deessa Neit, recipients ceràmics, amulets, etc.). A la superfície també s'han pogut excavar diverses restes arqueològiques relacionades amb la muralla que tanca el recinte, un temple en forma de T

invertida i restes de les ofrenes diàries que s'ofereien a la divinitat. És interessant constatar les diverses etapes cronològiques del conjunt cultural. Un primer moment d'època saïta, que s'ha pogut relacionar amb els personatges inhumats a les grans tombes saïtes de la Necròpolis Alta, que correspon a les sales 2C i 2D i a la sala 1B, de l'Osiris); una segona etapa durant el període hel·lenístic, quan es va construir la gran galeria de 30 m de longitud i, el final de l'ocupació del recinte, durant l'època romana, quan es van edificar la galeria petita i les construccions de la superestructura (figures 20, 21, 22, 23 i 24).

Segueixen vigents els treballs de consolidació i restauració de l'Osireion per a la seva

Figura 20. *Osireion. Sala de l'Osiris.*

Figura 22. *Osireion. Vista de la primera fase de construcció de la galeria 1A (W-E).*

Figura 21. *Osireion. Vista de la segona fase de construcció de la galeria 1A (E-W).*

Figura 23. *Osireion. Caixetes i boles màgiques. Ritual de les quatre boles relacionat amb els Misteris d'Osiris del mes de Khoiak.*

Figura 24. Osireion. Figuretes d'Osiris relacionades amb els Misteris d'Osiris del mes de Khoiak.

obertura a la visita. A més, durant l'any 2018 va sortir a la llum la publicació d'aquest temple-necròpolis osiriàc, on se celebraven els Misteris d'Osiris durant el mes de *Khoiak*.

Ciutat grecoromana

La ciutat grecoromana també forma part dels treballs d'excavació i estudi d'aquesta missió. Segons els coneixements actuals podem precisar una extensió d'aproximadament 3 x 1,5 km de superfície, la qual està parcialment delimitada per una muralla i elements monumentals característics de l'urbanisme grecoromà.⁶⁴

Tot i que és veritat que una part d'aquesta ens ha arribat destruïda per les incursions de la població moderna que proveïa de terra per als cultius i de pedra per als seus propis edificis públics o religiosos, afortunadament queden grans sectors protegits pel cúmul de sediments i per la presència d'una necròpolis musulmana.

Notícies històriques

Més enllà dels treballs estrictament arqueològics i dels monuments descoberts, hi ha un aspecte fins ara poc conegut de la feina de la missió, que són les dades de caràcter històric descobertes. Fins ara, aquestes dades han aparegut publicades dins del seu context arqueològic, i això ha fet que estiguin disseminades en diverses publicacions, cosa que ha fet que hagin passat relativament desapercbudes. Creiem que és interessant reagrupar-les per tal que siguin fàcilment consultables i d'aquesta manera es puguin revalorar degudament. Això és el que farem a continuació.

Ja hem vist més amunt que un dels monuments més singulars que hem descobert és l'Osireion, un temple subterrani del déu Osiris de característiques per ara úniques a Egipte. El monument es troba a 1,5 km a l'oest del nucli de la ciutat d'Oxirrinc. Publicat fa poc,⁶⁵ el seu interès per conèixer els rituals relatius al culte

64. Padró, J. [et al.] (1996). *Tribuna d'Arqueologia 1994-95*, p. 161-173. Subías, E. (2011), a: Subías, E. [et al.]. *The Space of the City in the Graeco-Roman Egypt. Image and Reality*.

65. Mascort, M. (2018). *L'Osireion d'Oxirrinc*.

osiríac ja s'ha explicat. Aquest santuari es denominava en egipci Per-khef(a), i sabem que a més de la part subterrània, ben conservada, disposava originàriament d'una superestructura avui dia totalment desapareguda, que devia ser una mena de capella amb els murs de pedra decorats amb relleus i inscripcions jeroglífiques. Precisament el nom Per-khef(a) permet atribuir a aquesta capella alguns blocs de pedra disseminats ja fa uns anys per diversos museus i col·leccions d'Europa, entre els quals podem esmentar els museus de Leiden (Holanda) i Besançon (França), a més d'alguna col·lecció privada vista a Suïssa. Els relleus i les inscripcions d'aquests blocs permeten identificar els déus del Baix Egipte Horus, Isis i Osiris, així com els de l'Alt Egipte Dedun, Osiris i Tueris la Medjat. Els reis que s'esmenten a les inscripcions d'aquests blocs són Alexandre IV de Macedònia (323-310 aC), el fill d'Alexandre el Gran; Ptolemeu I Sòter (305-283), i Ptolemeu II Filadelf (283-246).⁶⁶ Recentment, la nostra missió ha trobat a un monestir al nord-oest de la ciutat i no lluny de l'Osireion, fragments de blocs de pedra reutilitzats amb decoració faraònica i inscripcions jeroglífiques, entre les quals cal destacar el cartutx de Ptolemeu II.⁶⁷ En conclusió, tots aquests blocs es poden atribuir fàcilment a la capella que hi havia sobre la part subterrània de l'Osireion, i ens diuen que tot plegat està relacionat amb l'activa política constructiva del sàtrapa Ptolemeu Lagos, el futur rei Ptolemeu I, política de la qual tindrem ocasió de tornar a parlar en referència a un altre monument singular d'Oxirrinc. Per cert, una altra troballa excepcional que hem fet en aquest monestir és una làpida sepulcral amb una inscripció en grec amb l'any 402 de l'era de Dioclecià (685 dC).⁶⁸ Aquesta làpida demostra que el monestir va seguir en ús després de la conquesta àrab.

La part subterrània del temple es va iniciar, molt probablement, durant el període saïta (664-525 aC), com ha quedat demostrat per la decoració més antiga de la sala de l'Osiris, però també per la menció del Per-Khef(a) a les inscripcions de la tomba número 1 de la Necròpolis Alta. El temple subterrani, però, es va ampliar per mitjà d'una llarga galeria amb nínxols als dos costats, uns nínxols que servien per enterrar cada any el simulacre de mòmia d'Osiris que havia sigut objecte de culte l'any abans. Cadascun d'aquests nínxols té una inscripció hieràtica a la llinda, que especifica l'any en què s'ha enterrat el simulacre corresponent. D'aquesta manera, cosa excepcional, tenim documentats els anys successius, que van de manera correlativa des del 156 aC (any 25 del regnat de Ptolemeu VI Filomètor) fins al 132 aC (any 38 del regnat de Ptolemeu VIII Evèrgetes II Fiscó).⁶⁹ Aquesta relació d'anys de regnat successius comprèn l'any de la successió anòmala de Ptolemeu VI per Ptolemeu VIII.

Per entendre millor la situació, veiem quins són els antecedents. Ptolemeu VI Filomètor (181-145), casat amb la seva germana Cleopatra II, estava en guerra gairebé constant amb el seu germà Ptolemeu Fiscó (170-163), que regnava a Cirene i també ambicionava el tron d'Egipte. Ptolemeu VI va morir en guerra contra Síria (145), i la seva germana i vídua Cleopatra II va fer coronar rei d'Egipte el seu fill Ptolemeu VII Neofilopàtor (145-144), que era només un noi menor d'edat. Però Ptolemeu Fiscó va aprofitar l'ocasió per proclamar-se novament rei d'Egipte, i va ser conegut amb el nom de Ptolemeu VIII Evèrgetes II (145-116) i, entenent-se amb la seva germana Cleopatra II, els dos van assassinar l'infeliç Ptolemeu VII (144). De manera que l'any 144 es va produir la successió anòmala de Ptolemeu VI per Ptolemeu VIII,

66. Padró, J. (2014). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*, p. 104-105.

67. Amer, H. I. (2015), a: Castellano, N.; Mascort, M.; Piedrafita, C.; Vivó, J. (ed.). *Ex Aegyptio lux et sapientia. Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*, p. 77-80.

68. Piedrafita, C. (2017). *Nilus*, 26, p. 24, núm. 24.

69. Coulon, L. (2018), a: Mascort, M. *L'Osireion d'Oxirrinc*, p. 171-196.

En els documents oficials, normalment l'any de successió d'un rei per un altre s'indica així: "any x = any 1", en què x correspon al darrer any del rei traspasat, equivalent a l'any 1 del regnat del nou rei. En el nostre cas, però, els sacerdots de l'Osireion havien de justificar el pas sorprenent de l'any 36 (de Ptolemeu VI) a l'any 26 (de Ptolemeu VIII) al nínxol següent. La fórmula triada va ser "any 37, que és l'any 26", equivalent a l'any 144 aC. Això implicava, però, una falsedat històrica, ja que l'any 37 de Ptolemeu VI no existeix; aquest rei va morir l'any abans, el 36 del seu regnat (el 145 aC, com hem vist). Coulon explica aquesta anomalia potser perquè la figureta corresponent d'Osiris s'havia modelat l'any 36 de Ptolemeu VI.⁷⁰ En tot cas, pensem que la convulsa situació política del moment podia haver enredat l'escriba de l'Osireion, que es va estimar més inventar-se un fictici any 37. Sigui com sigui, es tractava d'obviar l'existència mateixa de Ptolemeu VII. A més d'aquesta sèrie seguida d'anys, a l'Osireion també tenim documentats els anys del 113 al 110 aC, així com alguns anys del segle I.

Un monument també molt interessant és l'estela funerària del nen Teó, trobada a la tomba 11 de la Necròpolis Alta i datada del segle II/III. L'interès d'aquesta estela és que porta una doble inscripció, l'una en caràcters grecs i l'altra en caràcters coptes. I una altra troballa interessant, també a la Necròpolis Alta, ha estat de dues necròpolis de peixos oxirrincs, que podem datar de l'època persa, una època a la qual comencen a proliferar a Egipte les necròpolis d'animals sagrats.

Més al sud, però també a la Necròpolis Alta, vam descobrir en primer lloc una espectacular via processional que segueix la direcció est-oest. La via té dos rengles de columnes a cada costat, coronades amb capitells d'ordre corinti, que per la seva qualitat poden estar datats de temps de

l'Alt Imperi romà. Progressant cap a l'oest, al centre de la via va aparèixer l'accés a una cripta construïda de pedra, l'eix de la qual també està orientat est-oest, però amb una lleugera desviació cap al sud, cosa que demostra que la seva construcció és anterior a la construcció de la via. La cripta, que comprèn vàries sales originàriament subterrànies, va ser cristianitzada, i als seus murs s'han descobert pintures amb representacions de diversos personatges i àngels, així com nombrosos grafitos en grec i amb dedicatòries a Sant Filòxen.⁷¹ Un d'aquests grafitos duu la data de l'any 303 de l'era de Diocleciana, és a dir, de l'any 586 dC.⁷² La cripta es va trobar farcida d'elements arquitectònics provinents de la superfície (columnes, capitells, llindes), que van fer l'excavació molt difícil, ja que van ser necessaris grans mitjans per poder evacuar tones de pedra. Aquest volum de pedra no va anar a parar dins la cripta casualment, sinó que s'hi va abocar expressament per tal d'inutilitzar-la. Aquest fet s'hauria produït en el moment de la conquesta àrab, a començament del segle VII, de manera que el grafit amb la data de l'era de Diocleciana, de finals del segle VI, assenyala el moment final d'utilització de la cripta per part dels cristians.

D'altra banda, la cripta ocupa la part central d'un edifici religiós construït amb nombroses pedres reutilitzades, i que segurament va ser una església cristiana. Entre les pedres reutilitzades en destaca una que té el cartutx del rei Filip Arrideu (323-317), el mig germà i successor d'Alexandre el Gran. L'edifici va ser probablement en origen un serapeu, descrit pels papirs i situat aquí, que correspondria a l'obra constructiva del sàtrapa Ptolemeu Lagos, obra a la qual ja hem al·ludit més amunt. Tenim, doncs, ben datat l'origen d'aquest edifici, el regnat de Filip Arrideu, a finals del segle IV aC, i també la seva fi, el grafit de l'era de Diocleciana, a finals del segle VI dC.⁷³

70. Coulon, L. (2018), a: Mascort, M. *L'Osireion d'Oxirrinc*, p. 180-181.

71. Piedrafita, C. (2017). *Nilus*, 26, p.16.

72. Piedrafita, C. (2017). *Nilus*, 26, p. 25, núm. 33.

73. Padró, J.; Martínez, J. J.; Piedrafita, C. (2018a) a: Guzmán, A.; Velaza, J. (ed). *Miscellanea Philologica et Epigraphica Marco Mayer Oblata*.

Per cert, la via processional continua recta pel desert fins a arribar a l'Osireion. Recordem també que les inscripcions cristianes amb l'era de Dioclecià són excepcionals. A Oxirrinc la nostra missió ja n'ha trobat dues.

Acabem recordant que a la ciutat dels papirs se n'han trobat a milers. Però, en canvi, no s'havia trobat mai fins ara un escriba. Nosaltres l'hem trobat, la tomba d'un noi d'uns 16 anys, enterrat amb tots els seus estris de treball: tinter de bronze, tinta, estilets... (figura 25). Doncs bé, el tinter, per a sorpresa de tothom, és idèntic a un altre tinter trobat fa uns anys

a una necròpolis bizantina del Muntanyar, a Xàbia (província d'Alacant).⁷⁴

Bibliografia

AMER, H. (2015). "Ptolémée II à Oxyrhynchos". A: CASTELLANO, N.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; VIVÓ, J. (ed.), *Ex Aegypto lux et sapientia. Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*. Barcelona, p. 77-80. (Nova Studia Aegyptiaca, IX).

Figura 25. Conjunt d'estris d'escriba localitzats a l'interior d'una tomba paleocristiana.

74. Padró, J.; Bolufer, J. (2016). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 34, p. 233-237.

- AUBERT, J. F.; AUBERT, L. (2001). *Bronzes et or égyptiens*, París.
- BURGAYA, B. (2015). "Informe sobre les tasques de conservació i restauració". *Nilus* 27, p. 17-21.
- CAMPILLO, J.; PIEDRAFITA CARPENA, C. (2011). "L'estela del nen oxirrinquita Teó". *Nilus*, 20. Barcelona, p. 18-22.
- CASTELLANO, N. (2007a). "The Saite tomb number 1 at Oxyrhynchos ant its parallels". A: GOYON, J.-CL.; CARDIN, C. (ed.). *Actes du IXe Congrès International des égyptologues*, Grenoble, 6-12 septembre 2004, OLA 50, Lovaina: Peeters, p. 283-292.
- CASTELLANO, N. (2007b). *L'Arquitectura funerària al període Saïta*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca, IV).
- CASTELLANO, N. (2008). "La nécropole saïte d'Oxyrhynchos". A: *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 41-50 (Nova Studia Aegyptiaca, VI).
- CASTELLANO, N. (2011-2012). "Un hypogée gréco-romain à Oxyrhynchos". A: *Journal for the Study of Egyptian Antiquities* 38, p. 35-53.
- CASTELLANO, N. (2012). "La tumba 17 de Oxirrinc: un hipogeo grecoromano". A: ARAÚJO, L. M.; SALES, J. das Candeias (ed.). *Actas del IV Congreso Ibérico de Egiptología*, Lisboa, 13-15 de septiembre de 2010. *Novos Trabalhos de Egiptología Ibérica*, I, Lisboa, p. 227-244
- CASTELLANO, N. (2014a). "Description architectonique de la tombe numéro 1". A: PADRÓ, J. (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CODINA, D.; EL-AGUIZY, O.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; HAMZA, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PIEDRAFITA, C.; PONS, E., i XARRIÉ, R.). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 69-80. (Nova Studia Aegyptiaca, VIII).
- CASTELLANO, N. (2014b). "Deux autres tombes saïtes". A: PADRÓ, J. (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CODINA, D.; EL-AGUIZY, O.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; HAMZA, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PIEDRAFITA, C.; PONS, E., i XARRIÉ, R.). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 165-168 (Nova Studia Aegyptiaca, VIII).
- CASTELLANO, N. (2015a). "Les nécropoles d'Oxyrhynchos". A: KOUNSOULIS, P.; LAZARIDIS, N. (ed.). *Proceeding of the Tenth International Congress of Egyptologists*. Rhodes: University of Aegean, 22-29 May, 2008, OLA 241/1, p. 147-158.
- CASTELLANO, N. (2015b). "Una màscara-elm de la tomba 23 d'Oxirrinc". A: CASTELLANO, N.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; VIVÓ, J. (ed.). *Ex Aegypto lux et sapientia. Homenatge al professor Josep Padró Parcerisa*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 153-164. (Nova Studia Aegyptiaca, IX).
- CODINA, D. (2012). "Le monde funéraire byzantin du V au VII siècles sur le site d'Oxyrhynchus, El-Bahnasa, Égypte". *Tenth International Congress of Coptic Studies* (Rome, Sapienza Università di Roma, Dipartimento di Storia Culture Religioni - Institutum Patristicum Augustinianum - Biblioteca Apostolica Vaticana, (September 17th-22nd, 2012), p. 1397-1411.
- COLES, R. A. (2007). "Oxyrhynchus: A City and its Texts". A: BOWMAN, A. K.; COLES, R. A.; GONIS, N.; OBBINK, D.; PARSONS, P. J. (ed.). *Oxyrhynchus: a city and its texts, Oxford and London 1998*. Londres: Graeco-Roman Memoirs of the Egypt Exploration Society 93, p. 11, fig. 1-8 (p. 12).
- GARDINER A. H. (1948). *The Wilbour Papyrus*. Vol. II-III, Oxford.
- ERROUX-MORFIN, M. (2006). "Les métamorphoses de Thouéris à l'époque tardive. De l'hippopotame aux poissons". *Nilus*, 15. Barcelona, p. 3-8.

- ERROUX-MORFIN, M. (2008). "L'Oxyrhynque". A: ERROUX-MORFIN, M.; PADRÓ PARCERISA, J. (ed.). *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*. Barcelona, p. 125-134 (Nova Studia Aegyptiaca VI).
- ERROUX-MORFIN, M. (2011). Oxyrhynchos, une cité, un nome, une divinité-poisson, *Égypte, Afrique et Orient* 61, p. 57-60.
- ERROUX-MORFIN, M. (2014). "Les peintures de la Tombe 3 à la Nécropole Haute". A: PADRÓ, J. (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CASTELLANO, N.; CODINA, D.; EL-AGUIZY, O.; GOYON, J.-CL.; HAMZA, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PIEDRAFITA, C.; PONS, E., i XARRIÉ, R.). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 199-212 (Nova Studia Aegyptiaca, VIII).
- HEINEN, H. (1991). "Thoeris und heilige Fische. Eine neue griechische Inschrift für Ptolemaios X Alexander I". A: Seibert, J. (ed.) *Hellenistische Studien. Gedenkschrift für Hermann Bengston, München Arbeiten zur Geschichte*, 5, München: Editio Maris, p. 41-53.
- KESSLER, D. (1983). "Zwei Grabstelen mit Oxyrhynchosfischen". *Die Welt des Orients*, XIV, p. 176-188.
- LÓPEZ ERIKSSON, T. (2009). *Un tesorillo de monedas de bronce tardorromana encontrado en Oxirrinc*. Treball de Màster d'Arqueologia Clàssica. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. (Inèdit)
- MASCORT, M. (2008). "L'Osireion d'Oxyrhynchos: recherches archéologiques". A: *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 77-85. (Nova Studia Aegyptiaca VI).
- MASCORT, M. (2009). "El Osireion de Oxirrinc (El-Bahnasa, Egipte)". *Actas del III Congreso Ibérico de Egiptología, Trabajos de Egiptología*, 5-2, p. 77-86.
- MASCORT, M. (2012). "Estudio del material exhumado en el Osireion de Oxirrinc (El-Bahnasa)". A: ARAÚJO, L. M.; SALES, J. das Candeias (ed.). *Actas del IV Congreso Ibérico de Egiptología*, Lisboa, 13-15 de septiembre de 2010. *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica*, II Lisboa, p. 680-693.
- MASCORT, M. (2014). "Materials de les excavacions del servei d'Antiguitats dipositats al magatzem d'El-Aixmunein". A: PADRÓ, J. (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CASTELLANO, N.; CODINA, D.; EL-AGUIZY, O.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; HAMZA, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PONS, E., i XARRIÉ, R.). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 259-286. (Nova Studia Aegyptiaca, VIII).
- MASCORT, M. (2015a). "L'Osireion d'Oxyrhynchos". A: KOUNSOULIS, P.; LAZARIDIS, N. (ed.). *Proceeding of the Tenth International Congress of Egyptologists, University of Aegean, Rhodes, 22-29 May, 2008*, OLA 241/1, p. 365-374.
- MASCORT, M. (2015b). "La galeria 1A de l'Osireion d'Oxirrinc. Procés constructiu". A: CASTELLANO, N.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; VIVÓ, J. (ed.). *Ex Aegypto lux et sapientia. Homenatge al professor Josep Padró Parcerisa*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 369-380. (Nova Studia Aegyptiaca, IX).
- MASCORT, M. (2017). "L'aixovar d'Osiris". *II Jornada Egiptològica: 25 anys d'excavacions a Oxirrinc, El-Bahnasa (Egipte)*. Nilus 26. Barcelona, p. 7-21.
- MASCORT, M. (2018). *L'Osireion d'Oxirrinc* (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CAMPO, M.; COULON, L.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; MARTÍNEZ, J. J.; PADRÓ, J.). *Oxyrhynchos IV*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca, X).
- MASCORT, M.; PONS, E. (2015). "Ofrenda de peces descubierta en el Ámbito 32 del Ya-

- cimiento Arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto. (Campañas 2012-2015)". *Nilus* 24. Barcelona, p. 21-28.
- MASCORT, M.; PONS, E. (2017a). "Ámbito 32 de la Necrópolis Alta de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto: Ofrenda de peces". *Actas del V Congreso Ibérico de Egiptología*, Cuenca, 9 a 12 de marzo de 2015 (edición preparada por BURGOS BERNAL, L.; PÉREZ LARGACHA, A.; VIVAS SAIZ, I.). Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, p. 863-876.
- MASCORT, M.; PONS, E. (2017b). "Area 32 of the High Necropolis of the Archaeological Site of Oxyrhynchus (El-Bahnasa), Egypt: fish offerings". A: *XI International Congress of Egyptologist, Florencia, 23.30 August 2015*. Edited by Gloria Rosati and Maria Cristina Guidotti, Oxford: Archaeopress Egyptology, 19, p. 389-393.
- PADRÓ, J. (2006). (amb les col·laboracions d'AMER, H. I.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; HAMZA, M.; GONZÁLVIZ, L. M.; MARÍ, L.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; PONS, E.; SUBÍAS, E., i XARRIÉ, R.). *Oxyrhynchos I. Fouilles Archéologiques à El-Bahnasa (1982-2005)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca, III).
- PADRÓ, J. (2008). "Histoire du site d'Oxyrhynchos". A: ERROUX-MORFIN, M.; PADRÓ, J. (ed.). *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*". Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 7-22. (Nova Studia Aegyptiaca VI).
- PADRÓ, J. (2014). *Oxyrhynchos III. La Tombe N° 1 à la Nécropole Haute* (amb les col·laboracions d'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CASTELLANO, N.; CODINA, D.; EL-AGUIZY, O.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; HAMZA, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PONS, E.; XARRIÉ, R.). Barcelona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca, VIII).
- PADRÓ, J. (2017a). "Filip Arrideu, Ptolomeu Lagos i Oxirrinc". *Nilus*, 25. Barcelona, p. 14-16.
- PADRÓ, J. (2017b). "Testimonios del reinado del hijo de Alejandro Magno en Egipto". A: *Homenaje al Profesor Antonino González Blanco*. Murcia, p. 121-124.
- PADRÓ, J. (2018). "Una via processional de la ciutat a l'Osireion d'Oxirrinc". A: MASCORT, M. (AMB LES COL·LABORACIONS D'ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CAMPO, M.; COULON, L.; ERROUX-MORFIN, M.; GOYON, J.-CL.; MARTÍNEZ, J. J.; PADRÓ, J.) *Oxyrhynchos IV. L'Osireion d'Oxirrinc*. Barcelona, p. 237-240. (Nova Studia Aegyptiaca, X).
- PADRÓ, J.; HAMZA, M.; SUBÍAS, E.; GONZÁLVIZ, L. M.; MASCORT, M.; ERROUX-MORFIN, M.; AMER, H. I.; TAULÉ, M. A. (1996). "Excavacions Arqueològiques a Oxirrinc (El-Bahnasa, Egipte)". *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 161-173.
- PADRÓ, J.; HAMZA, M.; AMER, H. I.; MASCORT, M.; SUBIAS, E.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; XARRIÉ, R. (2004a) "Darreres intervencions al jaciment d'Oxirrinc (El-Bahnasa, Egipte)". *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 331-349.
- PADRÓ, J.; ERROUX-MORFIN, M. (2004b). "L'Oxyrhynque et le lépidote a El-Bahnasa". A: *Precursos do Oriente Antigo. Homenagem a José Nunes Carreira na sua jubilação académica*. Lisboa, p. 401-406.
- PADRÓ, J.; MASCORT, M.; SUBIAS, E.; CASTELLANO, N.; AMER, H. I. (2005). "El món religiós oxirrinquita a la llum de les darreres excavacions a El-Bahnasa, província de Mínia, Egipte". *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 183-202.
- PADRÓ, J.; AMER, H. I.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; MASCORT, M.; PONS, E.; SUBIAS, E. (2006). "Memòria dels treballs arqueològics realitzats a Oxirrinc (El-Bahnasa, província de Mínia) durant la campanya de 2006". *Nilus*, 15. Barcelona, p. 9-16.
- PADRÓ, J.; AMER, H.; ERROUX-MORFIN, M.; MASCORT, M.; HAMZA, M. (2007a). "Dé-

- couverte et premiers travaux à l'Osireion d'Oxyrhynchos". A: GOYON, J.-CL.; CARDIN, C. (ed.). Actes du IXe Congrès International des égyptologues, Grenoble, 6-12 de septembre 2004, OLA 50, Lovaina: Peeters, p. 1443-1454.
- PADRÓ, J.; AMER, H.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; MANGADO, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; RODRÍGUEZ, N.; SUBIAS, E. (2007b). "Memòria provisional dels treballs arqueològics duts a terme a Oxirrinc (El-Bahnasa, província de Mínia) de la campanya de 2007". *Nilus* 16. Barcelona, p. 5-14.
- PADRÓ, J.; AMER, H. I.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; MANGADO, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; SAURA, M.; SUBIAS, E. (2008). "Memòria provisional dels treballs arqueològics duts a terme a Oxirrinc (El-Bahnasa, província de Mínia) de la campanya 2008". *Nilus* 17. Barcelona, p. 3-16.
- PADRÓ, J.; ALGORRI, E.; AMER, H. I.; CAMPILLO, J.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; MANGADO, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; SUBIAS, E. (2009). "Memòria dels treballs arqueològics duts a terme a Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2009". *Nilus* 18. Barcelona, p. 7-11.
- PADRÓ, J.; AMER, H. I.; CAMPILLO, J.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; MANGADO, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; RIUDAVETS, I.; SUBÍAS, E.; TILLIER, A. (2010). "Informe preliminar dels treballs d'excavació i restauració realitzats al jaciment d'Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2010". *Nilus*, 19. Barcelona, p. 3-16.
- PADRÓ, J.; AMER, H. I.; CAMPILLO, J.; CASTELLANO, N.; CODINA, D.; ERROUX-MORFIN, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E. (2011). "Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia, Egipte): nous descobriments i novetats. Campanya del 2009" *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 185-214.
- PADRÓ, J.; AMER, H. I.; CAMPILLO, J.; CODINA, D.; ERROUX-MORFIN, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; RIUDAVETS, I. (2012). "Informe preliminar dels treballs arqueològics duts a terme a Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia, Egipte), durant la campanya de 2011-2012". *Nilus* 21. Barcelona, p. 3-29.
- PADRÓ, J.; AGUSTÍ, B.; AMER, H. I.; CASTELLANO, N.; CODINA, D.; ERROUX-MORFIN, M.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; RIUDAVETS, I.; VAN NEER, W. (2013). "Informe preliminar dels treballs arqueològics realitzats a Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia, Egipte), durant la campanya de 2013". *Nilus* 22. Barcelona, p. 3-15.
- PADRÓ, J.; AGUSTÍ, B.; AMER, H. I.; CODINA, D.; ERROUX-MORFIN, M.; GONZÁLEZ, J.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E.; RIUDAVETS, I.; VAN NEER, W. (2014). "Memòria preliminar de les excavacions de la campanya de 2014 a El-Bahnasa, Oxirrinc (Mínia, Egipte)". *Nilus*, 23. Barcelona, p. 3-18.
- PADRÓ, J.; AGUSTÍ, B.; ALGORRI, E.; AMER, H.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; GONZÁLEZ, J.; LÓPEZ, F.; LÓPEZ, A.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PERRAUD, A.; PONS, E.; RIUDAVETS, I.; VAN NEER, W. (2015). "Memòria provisional de les excavacions i restauracions de la campanya de 2015 a El-Bahnasa, Oxirrinc (Mínia, Egipte)". *Nilus*, 24. Barcelona, p. 3-4 i de Filologia p. 14-16.
- PADRÓ, J.; BOLUFER MARQUÉS, J. (2016a). "Història de dos tinters". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 34, p. 233-237.
- PADRÓ, J.; AGUSTÍ, B.; ALGORRI, E.; AMER, H. I.; BURGAYA, B.; CASTELLANO, N.; ERROUX-MORFIN, M.; GONZÁLEZ, J.; LÓPEZ, A.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; MUNAR, M.; PERRAUD, A.; PONS, E.; RECASENS, A.; RIUDAVETS, I. (2016b). "Memòria provisional de les excavacions i restauracions de la campanya de 2016 a El-Bahnasa, Oxirrinc (Mínia, Egipte)". *Nilus*, 25. Barcelona, p. 14-16.
- PADRÓ, J.; MARTÍNEZ, J. J.; PIEDRAFITA, C. (2018a). "Historia de un edificio religiosos en Oxirrinco, desde el siglo IV aC hasta el

- siglo VII dC". A: GUZMÁN, A.; VELAZA, J. (ed.). *Miscellanea Philologica et Epigraphica Marco Mayer Oblata, Anuari de Filologia Antiqua et Medievalia* 8/18, p. 702-718,
- PADRÓ, J.; AGUSTÍ, B.; AMER, H. I.; LÓPEZ, A.; MARTÍNEZ, J. J.; MASCORT, M.; PONS, E. (2018b). "Memòria provisional de les excavacions i restauracions de la campanya de 2017-2018 a El-Bahnasa, Oxirrinc (Mínia, Egipte). *Nilus*, 27. Barcelona, p. 3-12.
- PETRIE, W. M. F. (1925). "Tombs of the Courtiers and Oxyrhynchos". *British School of Archaeology in Egypt*, XXXVII. Londres, p. 12-19.
- PIEDRAFITA, C. (2008). "L'Épigraphie grecque d'Oxyrhynchos ». A: ERROUX-MORFIN, M.; PADRÓ, J. (ed.). *Oxyrhynchos, un site de feuilles en devenir. Colloque de Cabestany, 15 avril 2007*. Barcelona: Univesitat de Barcelona, p. 135-148. (Nova Studia Aegyptiaca; VI).
- PIEDRAFITA, C. (2015). "El prior Menas i una inscripció amb l'era de Dioclecià a Oxirrinc". A: CASTELLANO, N.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; VIVÓ, J. (ed.). *Ex Aegypto lux et sapientia. Homenatge al Professor Josep Padró Parcerisa*. Barcelona, p. 455-465. (Nova Studia Aegyptiaca; IX).
- PIEDRAFITA, C. (2016). "La epigrafia grega de Oxirrinc hoy (2015). *Nilus*, 25. Barcelona, p. 17-18.
- PIEDRAFITA, C. (2017). "Revisió de l'epigrafia grega d'Oxirrinc a l'any 2017. Una recopilació dels textos més importants publicats". *Nilus*, 26. Barcelona, p. 21-25.
- PONS, E. (2008). "Yacimiento Arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto: Habitación n.º 4 de la Tumba Saíta n.º 14". *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 2006-2007-2008. Vol. 24-25-26. Madrid, p. 45-53.
- PONS, E. (2009). "Últimos descubrimientos en la tumba saíta n.º 14: cámara funeraria n.º 6, del Yacimiento Arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa). *Actas del III Congreso Ibérico de Egiptología, Trabajos de Egiptología*, 5-2, p. 179-188.
- PONS, E. (2012a). "Últimos hallazgos en la necrópolis alta. El yacimiento arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa): tumbas n.º 18-20. A: ARAÚJO, L. M.; SALES, J. das Candeias (ed.). *Actas del IV Congreso Ibérico de Egiptología*, Lisboa, 13-15 de septiembre de 2010. *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica II*, Lisboa, p. 959-972.
- PONS, E. (2012b). "News from the Archaeological Site of Oxyrhynchus (El-Bahnasa), Egypt". *Achievements and problems of modern Egyptology. Proceedings of the International Conference (Edited by Galina A. Belona and Sergej V. Ivanov). Conference-Moscow 29 de septiembre - 2 de octubre de 2009*. Moscou, p. 288-297.
- PONS, E. (2015a). "La Tumba 23 de época romana del Yacimiento Arqueológicos de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto (2015)". A: CASTELLANO, N.; MASCORT, M.; PIEDRAFITA, C.; VIVÓ, J. (ed.). *Ex Aegypto Lux at Sapientia. Homenatge a Josep Padró Parcerisa*. Barcelona, p. 477-488. (Nova Studia Aegyptiaca IX).
- PONS, E. (2015b). "La Tumba 31 de época romana del Yacimiento Arqueológicos de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto". *Actas del VI Congreso Nacional del Centro de Estudios de Oriente Próximo. Universidad Complutense de Madrid* (10-13 de diciembre). Zaragoza, p. 297-308.
- PONS, E. (2015c). "Saite Tomb No. 14 at the Archaeological Site of Oxyrhynchus (El-Bahnasa), Egypte". A: *Proceedings of the Tenth International Congress of Egyptologists, University of the Aegean, Rhodes, 22-29 May 2008* (ed. KOUSOULIS, P.; LAZARIDIS, N.), OLA 241/1, Rodas, p. 411-420.
- PONS, E. (2017). "Tumbas de época romana del Yacimiento Arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa, Mínia), Egipto. Campañas 2010-2012". *Actas del V Congreso Ibérico de Egiptología de Cuenca del 9-12 de marzo de 2015* (ed. BURGOS BERNAL, E; PÉREZ LARGACHA, A.; VIVAS SAINZ, I.) Universidad de Castilla-La Mancha, p. 847-862.

- PONS, E. (2017). “Lenguas de oro del inframundo”, *Nilus* 26, pp. 16-21.
- PONS, E. [et al.]. *La Tumba n.º 14, Oxyrhynchos V*. (Nova Studia Aegyptiaca, XI) (en premsa).
- PONS, E. (2018). “Presencia de ‘Lenguas de oro’ en momias de época romana en el Yacimiento Arqueológico de Oxirrinc (El-Bahnasa), Egipto”. *Actas del VII Congreso Nacional del CEPO. Universidad Complutense* (12 al 16 de diciembre 2018), p. 331-342.
- QUAEGBEUR, J.; CLARYSSE, W.; VAN MAELE, B. (1985). “Athena, Neith and Thoeris in Greek Documents”. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 60, p. 217-232.
- RODRÍGUEZ, N. (2008). “Sacerdoci i cultes del nord de l'Egipte Mitjà durant la baixa època (segles VII-IV aC). Del *nomus* 14 al 22 de l'Alt Egipte. Missió d'Oxirrinc”. Barcelona (Nova Studia Aegyptiaca VII).
- ROWLANDSON, J. (1996). *Landowners and Tenants in Roman Egypt. The Social Relations of Agriculture in the Oxyrhynchite Nome*, Oxford.
- SUBIAS, E. (2003). *La corona immarcescible. Pintures de l'antiguitat tardana de la necròpolis alta d'Oxirrinc (Mínia, Egipte)*. Tarragona.
- SUBIAS, E. (2008a). “La maison funéraire de la nécropole haute d'Oxyrhynchos”. A: PADRÓ, J.; ERROUX-MORFIN, M. (ed.). *Oxyrhynchos. Un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany. Avril 2007*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 69-74. (Nova Studia Aegyptiaca; VI).
- SUBIAS, E. (2008b). *Oxyrhynchos II, La maison funéraire de la nécropole haute à Oxyrhynchos (el Mínia, Égypte) : du tombeau à la diaconie*. Tarragona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca V).
- SUBIAS, E. (2011). “Oxyrhynchos: Metropolis and Landscape”. A: SUBÍAS, E.; AZARA, P.; CARRUESCO, J.; FIZ, I.; CUESTA, R. (ed.). *The Space of the City in the Graeco-Roman Egypt. Image and Reality*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 22).
- SUBIAS, E. (2012). “La fortaleza bizantina del suburbio noroccidental de Oxirrinc (El Mínia, Egipto)”. A: ARAÚJO, L. M.; SALES, J. das Candeias (ed.). *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica II*. Lisboa: Congreso de Egiptologia Ibérica, p. 1163-1178.
- SUBIAS, E.; FIZ, I. (2012). “Teledetección y paisaje: aproximación al entorno de Oxirrinc (El Mínia, Egipto)”. A: ARAÚJO, L. M.; SALES, J. das Candeias (ed.). *Novos Trabalhos de Egiptologia Ibérica II*. Lisboa: Congreso de Egiptologia Ibérica, p. 1179-1196.
- VERNUS, P.; YOYOTTE, J. (2005). *Bestiaire des Pharaons*, París.